

УДК 334.73:02(477)

Володимир Ковальчук,
доцент кафедри економічної теорії Національного
університету державної податкової служби України,
кандидат історичних наук

Микола Баллін і його просвітницькі видавничі проекти за документами фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

На основі аналізу рукописних і опублікованих джерел висвітлено передумови та історію створення видавничих проектів "Кооперативная библиотека Баллина", "Библиотека библиотек", "Экономический календарь", метою яких була популяризація в найзагальніших аспектах теорії та практики кооперативного руху; визначено доробок найтипівіших кооперативних товариств; проаналізовано тематичні засади видавничих проектів М. Балліна.

Ключові слова: кооперативний рух, Україна, М. Баллін, бібліотека, видавництво.

Економічна школа в Україні в другій половині XIX ст. активно розвивалася, на думку істориків-економістів, безпосередньо під впливом прогресивних ідей із Західної Європи та, меншою мірою, російської науки. До нової плеяди українських економістів зазначеного періоду відносилися М. Тугань-Барановський, М. Ковалевський, М. Левитський, В. Левитський та інші.

Незважаючи на те, що кожна із названих особистостей прямувала в науці та практичній діяльності власним шляхом, всі вони разом зробили вагомий внесок у розвиток економіки, кооперативних ідей та суспільно-політичної думки України. Почесне місце в цій когорті українських науковців належить М. Балліну, який відомий широкому науковому загалові як засновник першого в Україні середини XIX ст. споживчого товариства, "артільний батько". Проте, захопившись ідеями кооперативного руху як засобу розвитку суспільства, він пропагував його у широкому сенсі, стверджуючи, що "царство кооперації" настане лише тоді, коли впливові науки та просвіти для всіх народів. Прагнення демократичних перетворень для народу, підвищення його соціальної активності в галузі кооперативного руху та просвіти стали ідейною основою практичної діяльності Миколи Балліна, зокрема її видавничої сфери.

В Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі — ІР НБУВ) серед матеріалів особового архівного фонду М. Балліна (ф. 326) зберігається значний за обсягом комплекс документів, які висвітлюють історію створення видавничих проектів Миколи Петровича, зокрема "Кооперативной библиотеки Баллина", "Библиотеки библиотек", "Экономического календаря", кооперативної енциклопедії тощо. Саме вони й стали предметом наукового дослідження у цій публікації, а її метою — висвітлення досвіду М. Балліна щодо впровадження його видавничих проектів.

Для стислого з'ясування передумов виникнення зазначених видавничих проектів варто згадати, що перша книга М. Балліна "Українські пісні, видані коштом О. С. Балліної" (О. Балліна — дружина М. Балліна. — Авт.) побачила світ у 1863 р., трохи згодом було опубліковано майже тисячу примірників азбуки для недільних шкіл, підручник з арифметики М. Ковальського, календарі книжкових магазинів. Такі видання допомагали народній освіті, знайомлячи широкого читача з основами наукових знань. Як приклад, у ІР

НБУВ збереглися докладні розрахунки витрат М. Балліна на видання популярної книжки О. Строніна "Рассказы о земле и небе" [1, арк. 5], в якій "ази" астрономії висвітлювалися в доступній навіть для сільського хлопчини формі.

Поїздка у 1869 р. М. Балліна до Берліна і знайомство з досягненнями закордонної кооперативної науки активізували діяльність "артільного батька" стосовно пропаганди кооперативних знань. У 1871 р. М. Баллін приступив до видання серії "Кооперативная библиотека", яка згодом стала складовою його фундаментального видавничого проекту "Кооперативная библиотека Баллина", яку її фундатор планував як корпус статей та брошур, присвячених кооперативному руху. Сам видавець у своїх студіях говорив, що "Кооперативная библиотека Баллина" замислювалася ним з метою "кооперативної пропаганди, здійснення кооперативних ідей та ініціатив їхнього об'єднання" [2, арк. 1].

Закликаючи до співпраці колег, видавець відзначав, що "ініціативу та моральну відповідальність з організації справи "Библиотеки" приймає на себе М. Баллін" [3, арк. 1].

У свою чергу, видавцям пропонувалися достатньо вигідні на той час умови роботи: "Усі, хто бере участь у моїх виданнях працею чи капіталом, отримують свої внески згідно із взаємною згодою — чи грошима, чи книгами по найнижчій продажній ціні, і частиною прибутків з видань, в яких вони беруть участь в міру їхнього внеску". За переказ планувалося платити 15 руб., за компіляцію — 25 руб., за оригінальні статті — за окремою угодою з редакцією, за редагування — 5 руб., за коректуру — 1 руб., за переписування — 2 руб. 50 коп. за 40 тис. знаків, за виготовлену 1 тис. оголошень до відправлення — 1 руб. тощо [4, арк. 2].

Завбачливо М. Балліном було також розписано, куди і на що буде витрачатися чистий прибуток від видання "Кооперативной библиотеки": "Після сплати видавничих витрат чистий прибуток КБ (так у документах М. Баллін скорочував назву проекту. — Авт.) розподіляється між запасним капіталом КБ, капіталом для розповсюдження видання, капіталом майна КБ. Надмірний прибуток віддається у розпорядження Ради КБ при харківській редакції" [5, арк. 2].

У своїх програмних студіях "О кооперативной библиотеке М. Баллина" автор, аналізуючи тогочасний стан кооперативного руху, доходить висновку, що до започаткування і здійснення задуманого ним проекту потрібно підходити з великою обережністю і "дуже повільно, в міру збільшення

діяльності його співробітників і забезпечення розповсюдження його видань. Обережність також пояснюється й тим, що у нас мало відомостей про розвиток кооперації в Росії, є труднощі з їхнім збиранням. Тому, починаючи нову справу, варто більше турбуватися про накопичення внутрішніх сил, аніж про розширення її діяльності. Отже, ми вважаємо за необхідне тепер обмежитися виданням окремих брошур і невеличких книжечок стосовно різних прикладних речей, важливість яких буде визначатися в міру розвитку справи, і відмовитися поки що від друкування загальних оглядів кооперативного руху, класичних творів, що стосуються кооперативної справи, кооперативної белетристики, кооперативних підручників та довідкових книг" [6, арк. 10].

Далі М. Балліним було репрезентовано тематичний огляд майбутнього видання. В ньому мали уміщуватись матеріали стосовно: кооперативного виробництва, модної тоді теми про об'єднане житло кооперативного землеробства, кооперативного виховання, майнових відносин, завдань міжнародної кооперативної спілки, кооперативного руху в північноамериканських штатах, спільного страхування, товариств взаємодопомоги в Росії тощо. Окрім того, у виданні планувалися філософські студії на кшталт "Що таке праця", "Краса чи організація", бібліографія іноземної кооперативної літератури та бібліографія російської кооперативної літератури.

Згодом у передмові "Обзор брошюр из серии "Кооперативная библиотека Баллина", автор виніс на суд читачів вже конкретніші перші кроки видавничого проекту: "З огляду на те, що "Кооперативная библиотека Баллина" відносить до своїх завдань і посилене розроблення загальних положень про значення кооперативного руху, то ми вважаємо за необхідне присвятити декілька брошур з'ясуванню майбутнього кооперації. Перша наша брошура — лекція професора політичної економії Університету Монпельє і члена французького Комітету міжнародної кооперативної спілки Шарля Жіда, прочитана в Парижі 13 травня 1888 р. і присвячена відносинам між паризькими соціалістами і кооператорами. Основна її думка: кооператори мають на увазі передусім не практичні інтереси, а суспільне удосконалення. Далі, характеризуючи міжнародний рух, М. Баллін пише про заснування у 1889 р. міжнародної кооперативної літературної асоціації, метою якої буде видання кооперативної енциклопедії [7, с. 41], що міститиме відомості про усі доступні предмети, знання, та мріє про облаштування Кооперативного університету в Парижі [8, арк. 1].

Кооперативний університет задумався М. Балліним як інтелектуальний осередок кооперативного руху, такий собі кооперативний мозковий центр в усіх сферах — у системах страхування, промисловості та інтелектуальної діяльності; в усіх ступенях розвитку кооперації — у формах благодійних, взаємних та інтегрованих, і в усіх відносинах, що пов'язують кооперацію з людством, державами і суспільствами, окремими індивідами [9, арк. 2].

Микола Петрович був певний, що головною перешкодою для розвитку кооперативних ідей у Росії є відсутність саме такого центру, який міг би бути організований при агентствах паризького відділення міжнародного кооперативного книжкового і видавничого товариства, облаштованих у Росії, що ці агентства можуть бути об'єднані з агентствами іноземних кооперативних товариств, які мають на меті поширення кооперативних закордонних товарів у Росії і раціональний обмін їх на російські вироби.

Із запланованого вдалося здійснити лише одне видання — це брошура "Промышленные долевые товарищества. Каменноугольные копи Бриггса, сына и К^о" [10]. Випуском цієї книги М. Баллін мав намір розпочати агітацію на користь таких спілок.

Брошура вийшла з епіграфом "Від кожного за здібностями, кожному за працею". У передмові до брошури "Промышленные долевые товарищества" автор підкреслює необхідність піклування про поліпшення побуту народу і про те, щоб його менше експлуатували. Розходячись у поглядах з народниками, М. Баллін стверджував, що "Росія повинна йти у своєму розвитку тим самим шляхом, яким ідуть й інші цивілізовані держави", тобто шляхом капіталістичного розвитку. "Якщо нам буде менше турбот з нашим пролетаріатом, — пише він у передмові до "Промышленных долевых товариществ", — то це тому, що ми пізніше почали жити і можемо краще від інших народів скористатися успіхами кооперації в житті людства" [11, с. 195].

Разом із "Кооперативной библиотекой Баллина" Микола Петрович пропонував до видання серію маленьких книжечок під загальним заголовком "Сотрудник Баллина" для розповсюдження кооперативних ідей і стимулювання в такій спосіб кооперативної співпраці. Зовнішню форму цих книг та їхній зміст передбачалося обговорити зі співробітниками "Кооперативной библиотеки Баллина", так само, як і кращий спосіб їхнього поширення. "Із серії "Сотрудник" мені здаються корисними чотири великі книги, — писав М. Баллін, — пов'язані однією загальною ідеєю: 1) "Знание"; 2) "Умение"; 3) "Работа"; 4) "Труд". Я думаю, що складання хоча б тільки першої книги — "Знание" — може бути справою цілого життя, і не однієї людини, а багатьох, що спроба складання її може бути й невдалою. Але потрібно ж почати коли-небудь. Усі чотири передбачувані мною книги повинні складатися з дрібних, систематично розташованих статей" [12, арк. 4].

У листі до кооператора В. Касперова М. Баллін пише про необхідність видання серії книг, які служили б формуванню кооперативного світогляду. Перша книга цієї серії повинна була бути "...книгою про науку. Друга — про мистецтво і техніку. Третя — про роботу і працю" [13, арк. 1].

Задумане М. Балліним підприємство "Новий базар" мало сприяти створенню нових промислових організацій, заснованих на раціональних засадах — як участю в них, так і забезпеченням збуту продукції і повідомленням їм різних корисних відомостей. "Новий базар" заснував контору для друкування і поширення оголошень харків'ян. "Крім того, "Новий базар" приймає на себе доручення друкування різних книг, карт та ін." [14, арк. 1].

У брошурі "Промышленные долевые товарищества" М. Баллін сповіщав читачів про свій намір наприкінці 1872 р. випустити під своєю редакцією "Календарь "Нового базара" на 1873 р. — збірник відомостей, корисних для тих, хто цікавиться розвитком господарських навичок у сімейному і громадському житті взагалі й у промисловості особливо. Але здійснити свій намір йому вдалося лише декілька років потому, випустивши у 1875 р. "Календарь "Нового базара" на 1876 р. У ньому містилися відомості про гербовий збір, про нотаріальну оплату, про залізницю і пароплавання, а також "Первый общий каталог "Нового базара" з переліком пропонованих товарів. М. Баллін обіцяв читачеві, що, починаючи з 1876 р., подібні календарі будуть друкуватися щорічно, але, на жаль, обіцянка залишилася невиконаною через "слабкість своїх сил, незадовільність нашої провінційної друкарської справи".

У 1876 р. М. Баллін розпочинає роботу над видавничим проектом "Экономический календарь". Мету цього видання він вбачав у популяризації фактів суспільного значення для півдня Росії. Варто зазначити, що М. Баллін не обмежувався виданням лише книг та збірок з кооперації. Він мріяв про створення кооперативних літературних гуртків, кореспондентського бюро, телеграфного агентства та кооперативного журналу. В очікуванні майбутнього журналу Ми-

кола Петрович готував "Харківський сотрудник № 1-й", де передбачалися нариси "Про мужицьке життя (українською мовою)", про благодійність, про харківські банки, про харківських ремісників, про свободу народного виховання в школах. У повідомленні [15, арк. 1] про засідання автор збірки "Харківський сотрудник" визначав зміст її статей, оплату за оригінальні статті та переклади. На жаль, це починання також не здійснилося.

У 1899 р. Баллін зміг видати ще одну невелику книгу під назвою "О народных домах" [16, с.18], складену з декількох промов і статей [17, с. 181]. Брошура вміщувала студії про англійські культурні освітні поселення, зокрема про дім Тойнбі та дім Рьоскіна (в основному це були переклади статей С. Бернета та В. Безанта). "З явним співчуттям М. Баллін відзначає завдання домів, як прагнення протидіяти підозрілому ставленню людей з різних прошарків один до одного" [18, с. 49]. Зазначимо, що ідея культурних поселень для зближення станів і класів завжди була близькою М. Балліну.

Задуми М. Балліна не здійснювались інколи через причини, від нього незалежні. З його звернення на ім'я начальника Головного управління у справах друку ми дізнаємося, що на підставі 95-ї статті статуту про цензуру і друк, харківський цензор заборонив йому друкування зазначених далі видань, зокрема: 1) "Загальні правила кооперативної практики", 2) "Самодопомога в Англії. Начала Англійської кооперації", 3) "Жебрацтво і взаємність. Думки Годена — засновника фамілістера", 4) "Syllabus" (Сіллабус) англійських кооперативних вишів, курсів", 5) "Артільні сироварні", 6) "Маленька енциклопедія" в 30-ти томах. М. Баллін, у свою чергу, подавав дуже багато прохань, у яких докладно пояснював, що його видання не є шкідливими, що одна з його книг — скорочений переклад книги Холіока, патріарха англійської кооперації, інша — "пояснення способів взаємного страхування, четверта — це витяг із статті професора Уго Раббено, а в останній — програма великобританського кооперативного з'їзду" [19, с. 60].

Будучи оптимістом, М. Баллін у своєму листі до М. Драгоманова від 15 грудня 1881 р. [20, арк. 1] пише про свої нові роботи, зокрема про: "1) Нариси думки — психосоціальні етюди, апологія "незалежних музикантів". 2) Майстерня-школа. Це стаття про жіночу ремісничу освіту: виклад історії швацької справи в Харкові протягом 20 років. ("Я вважаю, — висловлює своє припущення автор листа, — що зменшення смертності жінок в Харкові за останні 30 років залежить частково й від поширення у нас швейних машин"). 3) Статистика м. Харкова. 4) Народний університет". Відзначимо ще одну спробу М. Балліна у белетристичній формі зобразити життя Харківського товариства споживачів під заголовком "Очерки из жизни Перезвонска".

Зрозуміло, що виконати поставлені завдання у повному обсязі можливо було лише разом з однодумцями, і серед інших документів Балліна ми знаходимо оголошення, в якому він повідомляє, що в Харкові створюється літературне товариство — "Гурток енциклопедистів", яке запрошує "бажаючих працювати на користь кооперативної енциклопедії і Кооперативного університету. Харківське відділення гуртка має за мету:

1. Пропагувати статуту та звіти всіх російських освітніх товариств (створених на началах солідарності), усіх іноземних кооперативних товариств, які визнають за необхідну умову своєї діяльності виховання своїх членів і всього людства.

2. Популяризувати в Росії кращі загальнонародні твори:

а) переробка і переклад їх російською мовою;

б) видання в найзручнішій формі для громадських бібліотек;

в) влаштування кооперативних книжкових складів, бібліотек, читалень;

д) влаштування загальнокорисних курсів, читань, бесід;
е) організація загальноосвітніх шкіл, музеїв, товариств;
ж) об'єднання всіх російських і закордонних товариств, які мають прагнення розвинути у кооперативні — у загальнонародну кооперативну спілку" [21, арк. 1].

Також при видавничому комітеті передбачалося відкриття школи писання і малювання, школи перекладачів, каталогізації та бібліографії, бухгалтерії, музейників і статистиків, фотографів і палітурників, а також школи енциклопедистів та пропагандистів.

У 1874 р. М. Баллін був ініціатором створення торговим домом "Агентська виставка в Харкові" товариства "Іноземна та російська книготорговельна і видавнича контора в Харкові". Планувалося, що це товариство займеться книжковою торгівлею, продажем російських та іноземних журналів у кіосках, а також заснуванням "Комісіонерської контори для видавців і складів книг" [22, арк. 1].

Говорячи про важливість заснування літературної і видавничої контори у Харкові, М. Баллін писав: "Ми не маємо літературного досвіду і спритності, але ми надто довго мовчали. Ми починаємо пропаганду нашу не заснуванням журналу, а заснуванням видавничої і літературної контори" [23, арк. 2].

Серед різноманітних сільськогосподарських та ремісничих представництв функціонувала і "Контора кооперативної бібліотеки М. Балліна", яка пропонувала на продаж попередні видання М. Балліна — "Кооперативное земледелие" (ціна 1 руб.), "Каменноугольные копи Бриггса" (70 коп.), "Первая памятная книжка русских потребительных обществ" (50 коп.), "Карты русских потребительных обществ" (15 коп.) [24, № 1208, арк. 1].

В ІР НБУВ зберігається рукописний проект угоди засновників Харківського товариства для видання книг, збірників, брошур і журналів. У перспективі передбачалося створення друкарні та книготорговельної контори. Напрямок видань завбачливо не визначався, капітали планувалося приймати працею і грошима [25, арк. 1].

Ще одним важливим із просвітницької точки зору був видавничий проект М. Балліна "Библиотека библиотек". У своєму листі до московської комісії з домашнього читання, пропонуючи співробітництво, М. Баллін зазначав: "Библиотека библиотек" буде складатись з книг, перероблених для російської публіки з іноземних творів — насамперед з суспільствознавства, через те, що ці книги мають у нас переважно освітнє значення — у нас, у школах наших, суспільствознавству не навчають. Переклади наші будуть скорочені і, разом з тим, вони будуть змістовніші за книги. Ми плануємо друкувати "Библиотеку библиотек" не для видавців, не для книгопродавців, а для читачів і бібліотек і розповсюджувати її безоплатно, через друзів і громадські бібліотеки. Розпочата мною справа полягає у виданні без зайвих посередників "Библиотеки библиотек" і, насамперед, ...в укладанні програми загальнонародної кооперативної енциклопедії, яка має стати основою для складання статуту товариства енциклопедистів-кооператорів, складання плану загальнонародної кооперативної енциклопедії, яка, здійснившись, утворить загальнонародну кооперативну літературу і на кінець — Кооперативний університет" [26, арк. 1].

Серед книжок, запропонованих М. Балліном до друку в "Библиотеке библиотек", було видання Євангелія українською та старослов'янською мовами. "Коректура і набір Євангелія на двох мовах з наголосами становить деякі труднощі, — писав М. Баллін до видавничого комітету Харківського товариства грамотності, — отже і видання Євангелія мають друкуватися в значній кількості примірників і багато разів... може економно друкувати зі стереотипів, зроблених у хорошій друкарні, яка в міру необхідності друкувала б примірники. Замість набору слов'янського тексту можна

буде купити в Синадальній друкарні стереотипи слов'янського тексту і виготовити відповідний малоруський текст так, щоб слов'янський був надрукований на лівій стороні, а малоруський проти нього — на правій. Потім головні труднощі становить дозвіл до друку перекладу Євангелія малоруською мовою і до розповсюдження, в можливо більшій кількості, цього перекладу переважно між малоросами, мало знайомими з мовами російською і слов'янською. Тому прощу комітет звернутися до кого треба з категоричним питанням, які умови вимагаються для розповсюдження перекладів Євангелія на малоруській мові?" [27, арк. 1].

Що стосується кооперативної енциклопедії, то в одному із листів до В. Козлова М. Баллін писав: "У мене є програма майбутньої енциклопедії і майбутні співробітники. У Харкові допомагає мені проф. Цехановецький, обіцяв редагувати декілька книг проф. Данилевський, обіцяв допомогати В. Португалов із Самари, пані Гордакова із Кам'янець-Подільської губернії і в особливості П. Бірюков — редактор "Посредника". Складені мною декілька брошур: "Законы повседневной жизни", "Артельные сыроварни за рубежом", "Экономические этюды" Дж. Рьоскіна, "Начала кооперации в Англии". Переробка мною книги Холіока "Cooperation today" [28, № 1862, арк. 1].

М. Баллін намагався здійснити ідею видання "Общерадной энциклопедии знаний — кооперативной энциклопедии", обґрунтовуючи це тим, що об'єднання і розповсюдження загальнолюдських знань є "першим кроком до кооперації людської діяльності, до морального прогресу. Видання повинно стати зосередженням усіх навичок і вірувань, життєвих прагнень, потягів усіх господарських розумних трудів і всіх благородних нездійснених мрій, систематизованих так, що кожна галузь має свій центр, свою сферу і розглядається як ціле, займаючи визначене місце в загальній системі кооперації" [29, с. 172].

Особистість М. Балліна, його цілеспрямованість, впевненість у необхідності кооперативних відносин для людства, віра у свої сили на ниві народної просвіти вражала кожного, з ким йому доводилося спілкуватися. Так, літератор і відомий громадський діяч 60-х рр. XIX ст. В. Козлов зобразив М. Балліна головним героєм у своїй драмі "Притулок для зайвих людей". Він здається усім диваком і наївною людиною, яку мало хто розуміє у її прагненні до загального щастя і вдосконалення світу. Царська цензура не дозволила друкувати драму. Але сам факт її написання є показовим.

Список використаної літератури

1. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі — ІР НБУВ. — Ф. 326, № 807, 11 арк.
2. Там само. — № 334, 12 арк.
3. Там само. — № 468, 2 арк.
4. Там само. — № 336 (додаток), 2 арк.
5. Там само. — № 468, 2 арк.
6. Там само. — № 334, 12 арк.

7. Українські кооператори : іст. нариси / під ред. С. Д. Гелея. — Львів : Коопосвіта, 1999. — Кн. 1 — 454 с.
8. ІР НБУВ. — Ф. 326, № 816, 4 арк.
9. Там само. — № 335, 12 арк.
10. Баллін Н. П. Рабочие союзы в Англии графа Парижского / Н. П. Баллін — СПб., 1871. — 192 с.
11. Баренбаум И. Е. Штурманы грядущей бури: Н. А. Серно-Соловьевич, Н. П. Баллін, А. А. Черкесов / И. Е. Баренбаум. — М. : Книга, 1987. — 214 с.
12. ІР НБУВ. — Ф. № 335, 12 арк.
13. Там само. — № 1848, 2 арк.
14. Там само. — № 377, 2 арк.
15. ІР НБУВ. — Ф. № 833, 1 арк.
16. Каталог Харківської громадської бібліотеки. — № 41124. — Х., 1906. — Том 2. — 18 с.
17. Шоломова С. Б. Новое о деятельности Н. П. Балліна на Украине / С. Б. Шоломова // Книга: исследования и материалы. — М., 1984. — Сб. 49. — С. 179—183.
18. Марков В. И. Пионеры южно-русской кооперации. Н. П. Баллін и его сотрудники / В. И. Марков. — Х. : Изд. обл. союза потреб. кооператоров Юга России, 1919. — 106 с.
19. Там само.
20. ІР НБУВ. — Ф. 326, № 1842, 1 арк.
21. Там само. — № 467, 2 арк.
22. Там само. — № 1213, 2 арк.
23. Там само. — № 224, 6 арк.
24. Там само. — № 1207—1221, 46 арк.
25. Там само. — № 797, 1 арк.
26. Там само. — № 1545, 2 арк.
27. Там само. — № 820, 2 арк.
28. Там само. — № 1851—1875, 40 арк.
29. Киржаев С. Н. Николай Петрович Баллін и его архив: Библиографическое исследование о пионере русско-украинского кооперативного движения / Киржаев С.Н. // Acta slavica japonica. — К., 1994. — Т. 12. — С. 161—180.

На основани анализа рукописных и опубликованных источников освещены предпосылки и история создания издательских проектов "Кооперативная библиотека Балліна", "Библиотека библиотек", "Экономический календарь", целью которых была популяризация в наиболее широких аспектах теории и практики кооперативного движения; определен вклад типичных кооперативных обществ; проанализированы тематические основы издательских проектов Н. Балліна.

Backgrounds and history of creation of publishing projects "Cooperative Library of Ballin", "The Library of the Libraries", "Economic Calendar" was presented under analysis of manuscripts and published sources. The aim of these projects was popularization of theory and practice of cooperative movement in the most general aspects, presented groundwork of the most typical cooperative communities; thematic grounds of publishing projects of M. Ballin were analyzed.

Надійшла в редакцію 13 липня 2011 року